

РЕЛІГІЙНО-ПРОСВІТИТЕЛЬСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕТРА ЛЕБЕДИНЦЕВА

У статті розглядається релігійно-просвітницький напрямок діяльності протоієрея П. Лебединцева; розкриваються релігійні та культурні аспекти, якими визначається посилення ролі Православної церкви в процесі національного відродження в Україні.

Ключові слова: Петро Лебединцев, протоієрей, Київ.

Кінець XIX століття в історії України позначився початком перебудови суспільного життя, зокрема церковного ладу, а також зміцненням позицій православ'я на українських землях. Усі події, пов'язані з цим процесом, відбувалися завдяки активізації населення та громадських організацій в контексті українського національного відродження. Петро Лебединцев, як видатний релігійний та культурний діяч, а також патріот своєї землі, не міг залишатися осторонь цих подій. Його діяльність була спрямована на підтримку та розвиток Православної церкви в Україні та на національне відродження, про що також свідчили сучасники. Зокрема В. Науменко у статті, присвяченій П. Лебединцеву, писав, що священник Ф. Титов так казав про нього: «Як уродженець Малоросії він із юних літ був українофілом за поглядами та переконаннями»¹.

Аналіз історіографії дає підстави визначити головні концептуальні підходи щодо ролі П. Лебединцева в розвитку просвітительської діяльності Православної церкви з українофільським напрямком в Україні. Частково цю проблему вивчали В. Денисенко², О. Папков³, А. Лінденмейєр⁴, М. Казаков⁵ В.Перерва⁶.

Уся релігійно-просвітительська діяльність П. Лебединцева була спрямована на популяризацію історії Православної церкви в Україні, про що свідчать його дослідження про головні православні святині Києва. Переважно твори П. Лебединцева, як історика, хоч і численні, але невеликі за обсягом. Проте в його літературній спадщині є кілька ґрунтовних монографій. Це, насамперед, «Описание Киево-Софийского собора» та «Киево-Печерская Лавра в ее прошедшем и нынешнем состоянии».

Серед науково-дослідницьких інтересів П. Лебединцева чільне місце належало Києво-Софійському кафедральному собору. Він збирався повністю перелаштувати цей храм у давньоруському стилі, але тяжка хвороба завадила реалізації його задумів.

Крім того, що П. Лебединцев провадив наукові дослідження в сфері популяризації головних християнських святинь у Київській єпархії, протоієрей також взаємодіяв із православними братствами та церковнопарафіяльними школами, уставним завданням яких була релігійно-просвітительська діяльність. Провідним вважається Київське Свято-Володимирське братство при Софійському соборі. Взаємодію з ним митрополит розглядав як важливий засіб оздоровлення міжконфесійних відносин. 8 травня 1864 року вищим наказом були затверджені головні правила для православних церковних братств, що суттєво сприяло відновленню ролі цих братств у культурних осередках по всій Україні. Під православними братствами закон 1864 року визначав товариства, завданням яких було служити Православній церкві: будувати православні храми, чинити справи милосердя, здійснювати духовну просвіту.

П. Лебединцев був активним членом та натхненником діяльності братства, брав участь у рецензуванні літературних творів, надто протиштундистського спрямування, які можна було рекомендувати до видання й розповсюдження в Київській єпархії, про що свідчать звіти братства⁷.

За сприянням П. Лебединцева, митрополит київський Платон (Городецький) 1889 року дав дозвіл заснувати у Свято-Володимирському братстві Центральний єпархіальний книжковий

склад⁸. Типографія цього братства друкувала для місіонерської справи православну літературу за зниженими цінами. Ці видання розповсюджували безкоштовно або за малу плату⁹. Помітна роль П. Лебединцева в житті братства полягала в тому, що він клопотав про грошову допомогу протиштундистським місіонерам та штундистам, які поверталися в лоно православ'я¹⁰.

У червні 1862 року побачив світ «Статут для сільських братств у Київській єпархії»¹¹, опублікований П. Лебединцевим у «Киевских Епархиальных ведомостях». У цьому статуті були закріплені положення про обов'язкове головування місцевого священика, втручання та контроль мирян фінансових та господарських справ церкви. У документі наголошувалось на необхідності дотримання поваги до братських традицій (щорічні вибори, молодші братства, братський суд, штрафи), використання українських термінів (річні ставці, найстарший братчик, нотата, скринька, упис, ставники). Також встановлювалися напрямки діяльності відновлених братств: підтримка парафіяльної церкви, відкриття та підтримка сільської школи, шпиталів, підтримка бідних субсидіями та кредитами, пильнування християнського благочестя в парафії¹².

У жовтні 1862 року було створено перший проект статуту для братства в Києві, який обговорювався в колах вищого місцевого духовенства. Згодом з'явилася інформація, що думка про заснування в Києві православного братства виникла 1863 року «під впливом скорбних подій останнього польського бунту»¹³.

Слід зазначити, що діяльність П. Лебединцева у взаєминах з братствами не обмежувалася Києвом. Великої уваги протоієрей надавав підтримці Острозького братства, відкритого 1865 року графинею Антоніною Блудовою. П. Лебединцев значився в ньому як один із засновників, а також старшим братчиком. Діяльними членами та старшими братчиками були також Микола Аркадійович Ригельман та Григорій Павлович Галаган. У листі від 24 лютого 1882 року до Ригельмана, переданому ним Петру Гавриловичу, графиня пише: «Ви один із Лебединцева вірний братчик серед сплячого сонму київського: постарайтеся розбудити інших»¹⁴. 8 жовтня 1867 року в Острозі було освячено братську церкву на честь свв. Кирила та Мефодія (перше освячення в Російській імперії). У справах братства графиня часто відвідувала П. Лебединцева і вела з ним листування. У Києві було засновано відділ цього братства, справами якого займався П. Лебединцев.

Острозьке братство, як і інші українські братства, сприяло ділам православ'я, маючи на меті розширити свою діяльність, до якої входило відкриття шкіл, видавництв, нагляд за храмами та розповсюдження корисних народу книг. 1867 року перед Святішим Синодом братчики клопотали про дозвіл мати двох збирачів добровільних приношень. Графиня Блудова, зустрічаючись із ревнителами православ'я, пропонувала їм записатися в члени братства¹⁵. Зі свого боку П. Лебединцев чимало робив для того, щоб збільшилася кількість братчиків: «У царству Польському він мав діяльного собі помічника в особі директора Варшавської навчальної дирекції Василя Валуєва»¹⁶.

Діяльність П. Лебединцева з підтримки братств більше стосувалася матеріальної підтримки як організації в цілому, так і окремих братчиків. Так, він замовляв у Києві для Братського острозького училища меблі, на придбання яких 1867 року отримав з Петербурга 1338 рублів¹⁷.

Свідченням активної підтримки П. Лебединцевим Острозького братства є його листування з графинею Блудовою, через яке розкриваються окремі сторінки життя братства. Наприклад, у одному листі графиня висловлює сподівання на те, що надіслані братству меблі будуть відмінними та міцними, але з огляду на ціну, висловлювала певне збентеження: «Вони [меблі] самі по собі так багато коштів потребують [...]. Звідки ж нам узяти таку суму? Вона, певно, сягне трьох тисяч рублів. Одна надія на київський відділ братства [...], бо ми не маємо понад однієї тисячі в запасі, а в Острозі ми не отримуємо, а тратимо лише гроші»¹⁸.

З іншого боку, П. Лебединцев не лише надавав матеріальну допомогу братству, а й сприяв уточненню історичних фактів, щоб видання братства були більш вивірені. Зокрема, графиня просила прочитати і написати, чи немає грубих історичних помилок в оповіданнях про святого Феодора Острозького.

Підтримуючи збір коштів на потреби православних братств, протоієрей П. Лебединцев сприяв розміщенню оголошень на сторінках єпархіальної преси про збір посильних пожертв¹⁹.

Імператорська влада вважала, що місцеві релігійні освітні заклади мають бути закриті, тому віддавала перевагу державним народним школам. Митрополиту Арсенію було запро-

поновано проект злиття шкіл за литовським сценарієм, на що він написав обер-прокурору листа, в якому зауважив, що українські єпархії не схожі на литовські і мають особливості, на які неможливо не звертати уваги. Більше того, митрополит визнав литовську систему шкідливою для українського духовенства. П. Лебединцев детально обґрунтував, чому цей проект може бути шкідливим: «Виклик із Росії священників [...] визнаю [...] вкрай шкідливим за своїми наслідками, не кажучи вже про величезні та марні витрати на їхнє переміщення, на які не передбачено джерел. Російських священників [...] поставлено було б в становище найжалюгідніше і разом із тим фальшиве: вони мусили б усього навчатися, до всього звикати, все розвідувати й на кожному кроці спотикатися [...]»²⁰.

Варто підкреслити ще один практичний аспект просвітительської діяльності П. Лебединцева у контексті спорудження пам'ятника Богдану Хмельницькому в Києві напередодні святкування 900-річчя Хрещення Русі. Кафедральний протоієрей наполіг, щоб український гетьман дивився на Софійський собор.

Релігійно-просвітительське спрямування діяльності П. Лебединцева простежується через його листування з діячами української культури В. Антоновичем, М. Закревським, іншими членами київської громади, а також з Т. Шевченком, з яким він був особисто знайомий. У травні 1861 року протоієрей служив панахиду в Києві над труною поета перед перевезенням її до Канева²¹.

Дуже цікавим є листування П. Лебединцева з М. Максимовичем. Протягом десяти останніх років свого життя, починаючи з 1864 року, М. Максимович співпрацював із «Київськими Єпархиальними ведомостями», редактором яких був брат П. Лебединцева Феофан²². Праця зблизила церковного та світського науковців, тим більше що інтереси вчених збігалися – обох цікавила історія України, зокрема Києва. Восени 1864 року М. Максимович вирішив, що зиму перебуде в Києві. На той час «Київские Епархиальные ведомости» вважалися одним із найавторитетніших видань, і він вирішив налагодити з ним співпрацю, з одного боку «люблячи старовину Київської Русі, а надто церковну, і маючи в запасі деякі відомості та висновки з цього предмета»²³, а з іншого – співробітництво давало можливість бодай трохи покращити матеріальний стан ученого, оскільки жити на 760 рублів пенсії на рік було дуже складно²⁴.

30 квітня 1864 року М. Максимович написав листа до редакції часопису з пропозицією співпраці, додавши статтю «Нечто о Межигорьи». Так зав'язалося його листування з П. Лебединцевим, яке переросло в довготривалі товариські стосунки, що не припинялися до останніх днів життя М. Максимовича. Варто зазначити, що саме на шпальтах «Київських Єпархиальних ведомостей» були надруковані цінні з наукового погляду праці жителя М. Максимовича, присвячені Києву та українським старожитностям²⁵.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що релігійно-просвітительська діяльність протоієрея П. Лебединцева відбувалася через його власні наукові дослідження в сфері популяризації головних християнських святинь у Київській єпархії.

Активна взаємодія П. Лебединцева з православними братствами та церковнопарафіяльними школами у створенні та виконанні уставних завдань цих церковних інституцій розкриває практичну релігійно-просвітительську діяльність київського кафедрального протоієрея.

Професійно-наукові зв'язки П. Лебединцева з визначними діячами українського національного відродження М. Костомаровим, М. Максимовичем, В. Антоновичем, Т. Шевченком сприяли співпраці Православної церкви з представниками української наукової інтелігенції в дослідженні церковно-історичного минулого Київщини та України в цілому. Усе це доводить, що Петро Лебединцев не лише на церковно-професійному рівні намагався здійснити релігійно-просвітительську діяльність, а й особистими зусиллями сприяв подальшому зміцненню православ'я в Україні.

¹ Науменко В. Петр Гаврилович Лебединцев (некролог) // Киевская старина. – 1897. – № 2. – С. 330.

² Денисенко В. Петро Лебединцев – релігійний діяч, історик і освітянин // Історичний календар: Науково-популярний альманах. – 2005. – № 11. – С. 30–35.

³ Папков А. А. Жизнь и деятельность братств во второй половине XVII и в XVIII веках // Богословский вестник. – 1898. – Т. 4. – № 12. – С. 321–324.

- ⁴ Линденмейер А. Добровольные благотворительные общества в эпоху великих реформ; [пер. с англ.] // Великие реформы в России. 1865–1874. / Под ред. Л. Г. Захаровой, Б. Эклофа, Дж. Бушнелла. – М., 1992. – С. 283–285.
- ⁵ Казаков М. В. Історіографія православних братств пізньоімперського періоду. / Сумська старовина. – 2013. – № XL. – С. 132–137.
- ⁶ Перерва В. С. Рукописна спадщина П. Г. Лебединцева як історичне джерело // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – К., 2000. – № 46. – С. 15–19.
- ⁷ Годичное собрание Киевского Свято-Владимирского братства (22 октября 1885 г.) // Киев. Епарх. Ведомости. – 1885. – № 1. – С. 43–45.
- ⁸ Епархиальный книжный склад // Киев. Епарх. Ведомости. – 1890. – № 6. – С. 27.
- ⁹ Воскресное чтение и листки религиозно-нравственного чтения // Киев. епарх. ведомости. – 1883. – № 23. – С. 477–478.
- ¹⁰ Отчет Свято-Владимирского при Киево-Софиевском Соборе братства за 23-й год его существования с 15 июля 1865 года по 15 июля 1887 года // Киев. Епарх. Ведомости. – 1887. – № 36. – С. 679–688.
- ¹¹ Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – Київська духовна консисторія. – Ф. 127 – Оп. 690. – Спр. 542. Дело о борьбе с сектой штундистов в Киевской епархии 1882 г. – 69 арк.
- ¹² Степаненко А. В. «Киевский почин» о. Петра Лебединцева: Попытка микроисторического анализа // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Вид. 15. – К., 2008. – С. 331.
- ¹³ Крамарев Г. Н., Бредихин Г. М., Муравьев А. Н. и др. Открытие и проект устава киевского Свято-Владимирского братства // Прибавление к Творениям святых отцов. – 1864. – Ч. 23. – Кн. 3. – С. 4.
- ¹⁴ Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Ф. 154. – Спр. 36. Листи Графині Блудової до П. Г. Лебединцева. – Арк. 8.
- ¹⁵ Там само.
- ¹⁶ Там само.
- ¹⁷ Там само.
- ¹⁸ Там само. – Арк. 2–3.
- ¹⁹ Там само. – Арк. 7–8.
- ²⁰ Листування М. Максимовича з П. Лебединцевим // Киев. старина. – 1904. – № 9. – С. 396.
- ²¹ Там само. – С. 397.
- ²² Там само.
- ²³ Там само.
- ²⁴ Там само.
- ²⁵ Там само.

В статье рассматривается религиозно-просветительское направление деятельности протоиерея П. Лебединцева; раскрываются ее религиозные и культурные аспекты, показано усиление влияния Православной церкви на процесс национального возрождения в Украине.

Ключевые слова: Петр Лебединцев, Киев, протоиерей.

The article deals with Ukrainophile activities of protopriest P. Lebedyntsev. Religious and cultural aspects of these activities are studied, growing influence of the Orthodox Church on the process of national revival in Ukraine is shown.

Keywords: Petro Lebedyntsev, Kyiv, archpriest.